

Írta: Lázár Nóra – Páskándi Ágnes – Szentesi Péter

A GYEREBKÁNTALMAZÁSRÓL

Intézményközi esetmegbeszélő csoport a Józsefvárosban. Egy kétéves projekt tapasztalatai

A szerzők a gyermekbántalmazás témájában érdekelt józsefvárosi intézmények munkatársaiból esetmegbeszélő csoportot szerveztek. Leírják ennek folyamatát, valamint a csoport működését. A csoportülések élményéből, struktúrájából, az egyes intézmények narratívájából egy általános intézményi narratíva bomlik ki. Megjelenik a bürokratikus klienskezelés folyamata, melynek fordulópontja a segítő és a kliens által közösen átélt tehetetlenség. A továbbiakban az egyik út ennek tudatosítása, elfogadása, intézményes és személyes megoldása. Egy másik az intézményi hatalom újratermelése. A gyermekbántalmazással és a roma szervezetekkel kapcsolatos tapasztalatokkal együtt egy szociális reprezentációs folyamat válik leírhatóvá.

Az intézményesség helyzete általában

A jó családsegítői gondozási kapcsolat alapján adva van az életében, reakcióiban, problémáiban mélyen átélhető kliens és családja. Problémáik mentén hozzájuk kötődve a kerület számos intézménye úgy munkálkodik külön-külön, párhuzamosan a saját ellátási szektorában, hogy az ezekből következő intézményi beavatkozások csak minimálisan és meghatározott formában kapcsolódnak egymáshoz. A szociális elesettség azon mélységeiben, mely Józsefváros lakosságának jelenleg jelentős hányadát jellemzi, a személyiség fragmentálódásának olyan foka áll a problémátömeg mögött, mely a család és más szociális kapcsolatok, terek bizonyos szempontú szétesettségében is megmutatkozik.

Ez az így keletkezett töredékek generálta világ problémáival foglalkozó, arra ráépülő intézményhálózat tagjait is képes izoláltságukban tartani, sőt, eddig integrálva működő intézményeket izolálni. Ez az állapot súlyosan destruktív hatású a kliens nyíltabban vagy rejtetten mindig jelenlévő jobbra, szociálisan harmonikusabb, normatartóbb életre törekvésére, az ilyen irányú késztetéseire, mert csak az ugyanazon kliensből következő szétszabdaltságnak felel meg: A rendezettség vágya, és a társadalmi, kulturális magárahagyottság együttes érvényesülése a szubkultúra képződésének egyik hajtóereje.

Az a kérdés merült fel bennünk, hogy a személyiség és az emberi kapcsolatok szétszabdaltsága szerint tagolt intézményrendszer elemei közti funkcionális párbeszéd mennyire képes azokat integrált működésre bírni a kliens érdekében. Ezzel párhuzamosan felvetődik az a kérdés is, hogy az intézmények működésében mennyire szerepel a kliens érdekeitől bizonyos fokig független, ám a kliensen és kapcsolatain érvényesülő intézményi, hatósági és általános, többségi, végül is állami hatalom működtetése.

Fentiek alapján a célunk az volt, hogy egy viszonylag jó hangolódást kiváltó téma, a gyermekbántalmazás ürügyén, az ezen kérdésben érintett, alapvetően kerületi intézményeket a csoport mint eszköz révén olyan, egymással folytatott beszélgetésre ültessük le, mely során emberként, önálló személyiségként jelenjen meg a kliens, a csoporttagok képet kapjanak saját intézményük és más intézmények működéséről, valamint barátkozzanak az intézmények integrált együttműködésével – annak előnyeit és nehézségeit felfedezve –, a kliens érdekében. A roma lakosság nyomorúságos helyzetére és a gyerekjóléti csoport tapasztalataira tekintettel a csoportba roma képviselőt terveztünk.

A csoport létrehozása

Az intézményközi esetmegbeszélő csoport a Józsefvárosi Családsegítő Szolgálat (a későbbiekben egy ideig Gyermekjóléti Szolgálat is) intézményes keretein belül jött létre.

A konkrét munka 1997 júliusában kezdődött az „Ifjúság biztonságos jövőjéért” Alapítványhoz benyújtott pályázattal, melynek pozitív elbírálását követően 1997 augusztusában szerződést kötöttünk. A későbbiekben a Soros Alapítvány támogatását is elnyertük, így kerületi önkormányzat részéről biztosított önrésszel együtt a csoport két éves működése biztosított volt. A gyermekbántalmazás témáját választva, a következő intézmények munkatársait kezdtük bevonni a csoportba:

- a kerületi Nevelési Tanácsadót,
- a Gyermek és Ifjúságvédelmi Intézetet,
- a Védőnői Szakszolgálatot,
- a kerületi Rendőrkapitányságot,
- két kerületi iskolát,
- a Fővárosi Főügyészség gyermekvédelemmel foglalkozó részlegét,
- a kerületi Gyermekorvosi Szolgálatot,
- a Józsefvárosi Családsegítő Szolgálat gyermekjóléti csoportját,
- a Józsefvárosi Önkormányzat Gyámügyi Osztályát,
- a kerületi roma szervezetet.

E 11 intézmény szakembereit ültettük be egy szupervíziós csoportba, melyek kéthetente másfél órák voltak. A tagok eseteiket anonimizáltan ismertették, egyrészt a konkrét adatok illetéktelen, akár a személyiségi jogokat sértő keveredésének megelőzése céljából, másrészt a csoport szakmai céljaiból következően. A csoportot nem konkrét esetek problémamegoldó megbeszélésének szántuk. A helyesen vezetett esetkonferencia egy másfajta, nagyon fontos és a munka színvonalát emelő tevékenység, melynek egy formáját a gyermekvédelmi törvény is előírja.

Minden csoportülésen más-más csoporttag tartott esetismertetést (a bevezető, első esetismertetést kifejezetten az esetismertetési mód modelljeként, mindig a csoport családsegítő, gyermekjóléti szociális munkása tartotta), tehát az egész csoportfolyamat gyakorlatilag a csoporttagok számával egyező ülészámból, illetve a lezáró csoportból állt. Ilyen értelemben zártnak terveztük, vagyis mindig ugyanazon intézmények képviseltették magukat, mindig azonos munkatársak jártak a csoportba egy turnuson belül.

A csoportok szakember-összetétele sokszínű, hiszen a csoportnak volt rendőr, pszichológus, pedagógus, szociális munkás, ügyész, védőnő, gyermekorvos, roma szervezeti munkatárs, önkormányzati előadó tagja.

A fenti intézmények számából következően a vezetőkkel együtt minden csoport 13 tagú lett. A záró csoporttal együtt egy turnus 12 ülésből állt, összesen három turnust szerveztünk. Így végül 33 szakember vett részt csoportjainkon a két év alatt, amelyek ugyanazon intézmények régi és új munkatársaiból álltak össze, a csoportvezetők és a szervező személye mindvégig azonos maradt.

Szervezési tapasztalatok

A szervezés során egyszerre figyelembe kellett vennünk a konkrét és általános intézményi szempontokat, és az intézmény azon munkatársának egyéni meggyőzőhetőségét, akit az intézmény delegált a csoportba. Az intézményi tehetetlenség legyűrésére, és az egyes

intézmények munkatársainak motiválására viszonylag nagy szervezési tevékenységet kellett kifejtenünk, de természetesen így is adódtak kimaradók. A szervezés az egyes intézmények specialitását és az általános intézményi érzékenységet, „hiúságot” szem előtt tartva folyt, levelezés, konkrét intézményenkénti tárgyalások formájában, mindig felülről a vezetőkől lefelé haladva, a kompetencia határok tiszteletben tartásával, és a hatáskörök előnyeinek felhasználásával.

A három turnus megszervezése során így is adódtak megoldhatatlan feladatok. Ilyen volt a roma szervezetek részéről észlelt bekapcsolódási „nehézség. Részükről két turnusban lényegében nem is lehetett résztvevőt biztosítani (csak egy-egy alkalommal), és őket is csak aránytalanul nagy energiaráfordítással. A hiányzásokat nehezen lehetett kezelni a küldő intézmény és a csoport egyes tagjainak viszonya miatt is.

A csoportülés élménye, elemzése

A segítők többnyire nagy érzékenységgel jelenítették meg mind a kliens világát, mind a saját intézményes világukat. A megbeszélés elején a saját intézmény által meghatározott látásmód szerint dolgoztak az ismertetett eseten, belemerülve annak részleteibe. Ekkor az intézményeken túlmutató, intézményközi integrált gondolkodás dinamikai elemeit, a kliens személyiségébe való későbbi bevonódás lehetőségét a csoport többi tagjára, a csoportvezetőkre való kihelyezéssel biztosították.

Később a csoportbeszélgetés beindult, és az egyes intézmények képviselői kérdéseikkel, véleményükkel, a saját látásmódjuk szerint újabb és újabb esetrészleteket hoztak felszínre. Ahogy egyre jobban relativizálódtak az esetet hozó intézmény kliséi, úgy – időnként tagadva, félve, nehezen – engedték magukat a segítők a kliens történetébe, személyiségébe bevonódni, „magukra eresztették az eset súlyát”, ekkor sok múlott a vezetők dinamikailag helyes magatartásán.

A klasszikus csoportáttétel és viszontáttétel az alacsony ülésszám miatt nagyon halványan jelent meg. Ennek dacára a bevonódás helyzetében – amikor a csoportvezető felől érkező értelmezés felrajzolta az aktuális csoportközlés képében nagyítottan megjelenő klienst, az eset dinamikáját – a koterapeuta anyai jellegű pozitív viszontáttételében értelmezhető volt a kliens és a segítő egymásra utaltsága, így ez megértett és átélhető élménnyé vált. A csoportközlés képében nagyítottan megjelenő kliens annak rövid, összefoglaló megjelölése, hogy a csoporttagoknak az esetre, esetrészletekre, az emberi történésekre, érzésekre való hangolódásában, a csoporttagok differenciált viselkedésében, akár hallgatásában a kliens és az eset karaktervonásai rajzolódtak ki (Bálint, 1990, Luban-Plozza, Dickhaut 1980). A csoportvezető dinamikailag döntő tevékenysége ekkor az volt, hogy a csoport és egyes csoporttagok hangolódásait átélve, azoknak hiteles, a klienssel kapcsolatos és saját személyes érzelmeket is tartalmazó megfogalmazását és kimondását segítse.

Az ismertetések nyelvezete, strukturáltsága, szempontrendszere jellemző volt a segítő intézményre, s klisék alkalmazásában mutatkozott meg a kliens megjelenítésében. Az ismertetésekben felbukkanó klisék átélhetően az intézmény esetvezetési lépéseinek lenyomatai voltak. Ezek kiemelkedően karakterisztikusak voltak az ügyészség, a rendőrség, az orvos és egyes iskolák vonatkozásában. A rendőrség és az ügyészség részéről elsősorban a bántalmazás, mint büntettes cselekmény, ennek körülményei, bizonyíthatósága és büntethetősége jelent meg. A bizonyíthatóság érdekében rögzített, akár apró részletek elmondásához a csoporttag aktát bontott és az adatok megváltoztatásával számos részletét felolvasta. Maga a bántalmazott gyerek szinte mellékszereplőként jelent meg a cselekmény-

intézmény viszony főszerepe mellett és értelemszerűen az elkövető büntetése, a vele kapcsolatos intézményi eljárás került a központi helyre. Az intézkedések ereje, jellege az intézmény hatalmi eszközrendszerének feleltek meg.

Megfigyelhető volt, hogy ezekben az esetekben az ismertetett anyag szinte szétverte, traumatikusan szétzilálta a csoporttagok addig rendezett interakciós módjait, szinte átkerült a csoportba a cselekmény drasztikuma, ami az egyéni és csoportos háritó eszközöket megmozgatta (tagadás, izolációs, projekciós törekvések a csoporton kívülre, illetve a csoport más tagjaira, a hatósági jogkörrel bíró intézmények alcsoporthoz való összefogása, az idealizált csoportvezetővel való azonosítás, stb.).

Ennek a jelenségnek a háttérben ott találjuk a hatalmi, hierarchikus és a kollektíven strukturált intézmények szorongáskezelő módszerei közötti eltéréseket is, amennyiben a kemény hierarchia az intézmény kliensei felől beáramló szorongás intézményes kompenzálását is hivatott szolgálni, míg – Pühl szerint – a teamben dolgozó, kevésbé hierarchizált intézmények a team csoportvédelmén túl, a teamtagok egyéni feladatának hagyják a klienssel kapcsolatos szorongások elintézését (1998). A hierarchikus intézmények szorongáskompenzálási módszerére tartjuk jellemzőnek, amit Tannenbaum talált, hogy az egyes szinteken átélhető hatalmat és az egész intézmény hatalmát az intézményben dolgozók folyamatosan keveslik és ezért azt növelnék (Perrow, 1997). Véleményünk szerint az ilyen hierarchikus intézményekben felhalmozott és növelt hatalommal kompenzált szorongás került be a fent említett referátumok során a csoportunkba, mely team jellegénél fogva ugyan kiszolgáltatott volt, de éppen jellegéből következő módszerei segítségével a csak kompenzált szorongás feldolgozásához is hozzájárhatott.

Intézményen kívüli szupervízor vagy rendszeres konzultációt biztosító külső tanácsadó a csoportban szereplő intézmények közül csak a Családsegítő Szolgálatnál és annak részeként működő Gyermekjóléti Csoportnál volt. Ennek mintájára felmerül más intézményeknél is hasonló, rendszeres külső szupervízió működtetése, egyrészt a szervezeti célkitűzések, feladatok újra-tudatosítása, kompetencia határai mellett a prioritások folyamatos újradefiniálása céljából. Másrészt a fent említett szorongáskezelési okokból, annak feldolgozására, mert a kezeletlen szorongás háritásaként az intézmény hierarchiát növelő vagy erősítő spontán lépéseket tesz. Az esetlegesen ennek élére kerülő autokrata vezető alatt a szervezeti struktúra hatalom koncentrációt létrehozó szerepe (Kernberg 1997, 1999) miatt is lényeges lehet a rendszeres külső szupervíziós munka.

Ha az esetismertetés szakaszában fejeztük volna be az egyes csoportüléseket, akkor minden gyerek gyermekvédelmi gondozásba került volna, ennél az egyébként kedveltnek tűnő „biztonságba helyezés” módszernél maradt volna a csoport. A csoportülések ezen szakaszánál, vagyis (nagyjából a harmadánál, a csoporttagok intézményük hatalma mögé bújva biztonságban érezték magukat, és ezzel szinte megoldottnak tekintették a kliens problémáját is. A csoportvezetők ugyanakkor egy másik szinten azt élhették át, hogy a kliens problémája koránt sincs elintézve, hogy az egyes csoporttagok ugyanekkor átélhető emberi magára maradottsága megjeleníti a kliens és segítője magára hagyottságát, és ez delegálja a vezetőket és a csoportot a segítő-kliens kapcsolat emberi oldalának tárgyalására.

A kliens és segítője egymásra utaltsága elvileg nyilvánvaló, mégis az éppen ismertetett esetben mindig annak konkrét részletei tették ezt valóságosan átélhetővé. Az egymásra utaltság elvileg is más és más jellegű intézményenként is, hiszen pl. a nevelési tanácsadó pszichológusának terápiás viszonya a bántalmazott gyerekhez más, mint a rendőré, aki a bűncselekményként megjelenő bántalmazás ügyében eljár. Az esetismertetés során megjelenő segítő-kliens kapcsolatban az egymásra utaltság a segítőnek a kliens konkrét ügyében tett konkrét lépései nyomán jelenik meg. Ezek a segítői lépések a klienssel való

hangolódásnak megfelelően sok interaktív történésből állnak. Az ismertetés lezajlása, a csoport észlelő, résztvevő, segítő vagy rivalizáló, gátló, a közlést megszakító beállítottsága, majd a megbeszélés relativizáló jellege – mennyire segíti át az esetismertetőt az intézményi kliséken, és milyen gondossággal „engedi rá a kliens és ügyének súlyát” – hozzá, közvetíti a csoportba a segítő intézményi környezetének hozzáállását az egymásra utaltsághoz.

Ahogy az intézményi klisék használata utat nyit a kliensből projektív identifikációval a segítő átélésébe átkerülő tehetetlenségi motívumoknak, úgy egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az egymásra utaltság kliens-segítő magára hagyottsággá alakul. Az intézményi klisék és az ügyfél tehetetlensége feltételezik egymást.

A csoport első 40-50 perce után, a csoport feltáró aktivitása nyomán megjelenő mélyen emberi vonatkozások átélése, és a csoportvezetők támogató értelmezései eredményeként, az esetet hozó segítő az intézményi rutinokat levetve, megérett emberként újra szemrevételezte a klienst. Ezt a pillanatot egy korrekatív szakasz követte, melynek mértéke az esetet ismertető személyiségétől a csoport teljesítményéig sok mindentől függött, s melyben a referáló képes volt megfogalmazni az esetét egy új nézőpontból. Ekkor a kliens került a középpontba, ahonnan az intézmény többnyire kikerült. Az intézmény által a segítőnek adott biztonság mint szempont hátrébb sorolódott, de megmaradt. A projektív identifikáció tudatosításával és lebontásával kimondhatóvá váltak olyan érzések, melyek addig szégyenérzet alá estek, mint tehetetlenség, kudarc, kétely, stb., melyek valójában a kliens áthelyezett érzései voltak. Ezt követően jelentek meg a kliensre mint egyénre szabott probléma-megoldási javaslatok.

Az intézmény, a kliens és a segítő viszonya

Bizonyos esetekben az intézményi és a segítői személyes attitűd egybe esett és mozdíthatatlan volt. Ez az ismertetés során „az igazság bajnoka”, „magányos hős”, „az erkölcs egyedüli letéteményese” című pozíció elfoglalásában jelent meg – az intézményi hatalom munkatársra vetített önértelmezéseként -, és ez súlyosan deformálta a segítő magatartását. Az ilyen referátumok során már az ismertetés első szakasza jelezte, hogy a segítő számára az intézményi attitűd a saját biztonságát szavatolja, és ez mindennél fontosabb. Ebből következően ezekben az esetekben a második, intézményközi beszélgetéssel, hozzászólással töltött szakasz sem volt képes relativizálni az intézményi látásmódot.

Sejtésünk szerint ez a mindennapokban gyakoribb eset, mint a csoporton, hiszen az életben nincs ott az intézményközi csoport a segítő mellett. Megállapíthatjuk, hogy az intézményi hatalom az, amely a segítőt – a saját biztonságának biztosítása címen korrumpálva – és nyomában a klienst csapdába ejteti, és a segítés folyamatát – bizonyos esetekben – intézményi bántalmazássá fordíthatja át. Mind a három turnusban észleltük ezt.

Lehet és kell egy ismertetési formát modellként állítani a csoport elé, de el kell fogadni, hogy a kialakuló csoportnyelvben az intézmények „tájszólásban” szólnak meg. Ennek példái voltak a már fent említett rendőrségi, ügyészségi, orvosi referálások, ahol a tényyszerűség, a bántalmazás pontos megjelenítése és annak drasztikuma a segítőn keresztül a bántalmazás affektív anyagát közvetítette a családtól a csoportig. A destruktivitás és szorongás ilyen fokának elviselésére, kezelésére jelenleg az intézményi struktúra, az intézményi működés szabályai, eljárásai szolgálnak, de affektus-feldolgozó elem nincs az intézményi rendszerben elhelyezve. A kliens és a segítő magára hagyottsága azért kölcsönös, mert egyrészt az a kliens élethelyzetéből következik (annak projektív identifikáló hatása miatt), másrészt a segítő saját intézménye a klisék elfogytával sem szervezési, sem szakmai módszerekkel nem fedi le, nem képes kezelni azt. Ez azt is jelenti, hogy nem teremt

pozitív, befogadó attitűdöt a kliens és korrekt, megtartót segítője részére, egymásra utaltságuk kreatív megoldását keresni. Sajnos a hatalom a legjelentősebb elem, mely az intézmény működéséhez tartozva affektív kompenzálásra ad lehetőséget. Ennek a szorongáscsökkentési módnak a kárára írható, hogy a segítő nem tud a kliens partnere lenni minden esetben, a kölcsönös magukra maradottságukban, tehetetlenségükben, és így nem tudja megújítani az intézményi eljárásokat. Az ördögi kör tehát a következő elemekből áll: a hatalmi monokultúras intézményből, a szorongást hatalommal kompenzáló ügyintézőből, az intézmény humánus eszközökből való kiürüléséből, a segítő és kliens magára maradottságából, amiből az intézményi hatalom biztonságába siet vissza a segítő, a bürokratikus ügyintézésből, amihez viszont hatalom kell, és itt bezárul a kör, az intézményi hatalom újratermelése.

A legtöbb intézmény esetében nincs beépítve az intézményi rutinba, de a segítői reflexek közé sem a társintézményekhez fordulás a bántalmazást elszenvedők komplex megsegítésére vonatkozóan. Ennek okai között nemcsak a saját intézmény hatalmának újratermelési szükséglete lehet, és nemcsak a szervezetek kapcsolódásának esetlegessége, hanem az intézmények feletti közös hatalom újratermelésének egységes érdeke is. Ennek nyomán az a kérdés is megfogalmazható, hogy az általános intézményi hatalom vagy az államhatalom keményen hierarchizált formája mennyire igényli az intézményi széttöredezettséget, izoláltságot, és egy demokratikusabb, a feszültségek feldolgozására irányuló rendszer milyen hatással bír az intézmények együttműködésére. A csoportban az a háritás, hogy egyes esetgazdák – részben az intézmény jellegéből következően – nem voltak képesek az ismertetési formát tartani és a klienst középpontba helyezni, mintha -utalás szinten – megjelenítője lett volna a fent feltett kérdésre adható azon válasznak, hogy egy még labilis és önmagát nem érző hatalom a hierarchizált intézmények izolált működtetésével képes labilitását újratermelni. Ugyanakkor mivel az ilyen intézmények (pl. rendőrség, ügyészség) jellegéből következik a szorongással és az agresszióval való bánás, illetve azok kezelése, ennek a kérdésnek középpontba kerülése szinte törvényszerű.

A következő oldalon látható táblázatban szeretném összefoglalóan felrajzolni a bennünk keletkező képet, arról, hogy a csoportülések élményében átélhető szakaszok az intézmények működésében milyen tevékenységeknek felelnek meg az ügyféllel való foglalkozás során, és, hogy főleg a hatósági jogkörrel bíró és hierarchizált intézményeknél hol válik ez el az esetmegbeszélő csoport által kialakított úttól.

A csoport hatásával kapcsolatos tapasztalatok

A három turnus lebonyolítása az intézmények és az intézményi szakemberek állandó szervezési többletmunkája folytán lényegesen fárasztóbb volt, mint egy intézményen belüli szupervíziós csoport fenntartása. Az egyes intézmények egyenrangúként kezelése az ülés során nem volt egyszerű, mert az intézmények közötti rivalizálás, hatósági, hatalmi viszony agresszivitást indukált a csoportban.

Az intézményi működést és a kliens és segítő közötti kapcsolatot a csoport egy új elemmel toldotta meg. Ez az új elem a csoportnak, mint szimbolikus intézménynek -, mely a segítő emberi aktivitását megértően és elfogadóan kezeli, és a klienst emeli a középpontba – a küldő intézmény képével való összeolvadásában fogalmazható meg. Ez az új intézményi attitűd a segítő által átélhető. Az intézményközi esetmegbeszélő csoport óriási jelentősége többek között itt és ebben fogalmazható meg.

A segítők többségénél az intézményes attitűd és a személyes hozzáállás eltéréséből adódóan, a segítő folyamat céljait és eszközrendszerét a csoporton folyó megbeszélés

rugalmasan alakítani tudta, a segítő humanizmusa félretolta az intézmény szögletességét és merevségét, sikerült a segítőt kiszabadítani az őt is kényelmetlenül nyomasztó hatalmi helyzetből. Pár olyan segítő is akadt, akik a konkrét eset gondozási folyamatát a csoporttémény hatására megváltoztatták, mélyen meghatódva számoltak be később a gyerekekkel elért sikereikről.

Az értelmezés jogosságát bizonyítja a csoport felszabadult energiája, és hogy ezt az új – némileg humanizált – intézményi attitűdöt őrizni, tovább éltetni akarták, összebarátkoztak, telefonszámokat cseréltek, stb. A csoport az egyes tagok kapcsolati rendszerét, horizontját erőteljesen megváltoztatta és ezen keresztül kicsit az intézményekét is, amennyiben az azonos turnusban részt vevők szoros és közvetlen munkakapcsolatban maradtak (a csoportot virtuálisan fenntartották). Nyilvánvaló, hogy valamikor később ez a virtuális csoport is megszűnt. Emiatt fogalmazódott meg bennünk az az idea, hogy egy-egy területi egységben dolgozó intézményrendszer részére folyamatosan biztosítani kellene az ilyen jellegű esetmegbeszélő csoportot.

Véleményünk szerint a három turnus tagjainak többségénél a csoport kifejezetten segítette az intézményes célokat és módszereket egy új szempontból megfogalmazni, és ezzel intézményük esetleges értelemszerű működését végig gondolni.

A csoportülés szakaszai	A csoportvezető tevékenysége	A kliens -segítő kapcsolat az intézményben, ahogy a csoportban megjelenik.	Az intézmény szerepe a kliens-segítő kapcsolatban, ahogy a csoportban megjelenik.
1. a referálás kezdete, a kliens, a segítő és az intézmény megjelenése, a csoportthangolódás kezdete.	Nyitva tartani a bevonódás lehetőségét, felkészíteni a relativizáló gondolkodásra a csoportot.	Az ügyintézés kezdete, klisék használata.	Biztonság és remény nyújtása korrekt eljárásra.
2. A megbeszélés kezdete, párbeszéd kibontakozása, az intézményi eljárás relativizálódása.	Dinamika biztosítása, a csoportellenállások kezelése.	Klisék használata, hangolódás és egymásra utaltság megjelenése.	A segítség lehetőségének biztosítása, és határainak meghúzása.
3. Fordulópont. A segítő és a csoport átéli a klienssel közös tehetetlenséget, a csoportbevonódás kezdete.	Az eset dinamikájának, a kliens megjelenő képének felrajzolása értelmezések segítségével, a viszontáttét fókuszában a megérthető segítő és elfogadható tehetetlensége, mellyel a klienst jeleníti meg. Tudatosítás.	Az intézményes módszerek kiürülése, a váltás szükségessége és többnyire elmaradása. Az egymásra utaltság a tehetetlenségben.	A klisék elértéktelenedése, a humánus eszközök hiánya.

4. Korrektív szakasz, a kliens újra szemrevételezése, új kliens központú elemzés, bevonódás.	Biztonságadás a keretekkel, a megértő és elfogadó hangulódás lehetőség szerinti biztosítása, az integrált szakmai elemzés biztosítása.	Az elszigetelődés, ha szakmai, emberi támogatás nincs, egyre fokozódó menekülés a kapcsolatból, szorongáskompenszációs törekvések hatalommal, esetleges intézményi bántalmazás.	A kliens és segítői szerep formai biztosítása mellett a hatalmi eszközök újratermelése és gyarapítása.
5. Egyénre szabott probléma megoldási javaslatok, a segítő személyes érintettsége, a hangulódás teljessé válik.	Biztonságadás a keretekkel, az integratív hozzáállás erősítése, az így megjelenő eredeti megoldások visszakötése a klienshez, mint forráshoz, a kliens középpontban tartása.	A magára maradottság teljes átélése, a menekülési utak keresése, bürokratikus ügyintézés.	Az intézményi és intézmények feletti hatalom újratermelése.

A roma szervezetekkel kapcsolatos tapasztalatok

A roma szervezetek és munkatársaik részvételének biztosítása szinte teljes szervezési kudarc volt, dacára a befektetett óriási munkának. A három turnusból csak egyben vett részt a roma szervezet szociális munkása, esetismertetése, közreműködése nagyon értékes volt. Az első turnusban is és a harmadikban is egy-egy alkalommal megjelent a kapacitált roma szervezet képviselője, de ez csak annak érzékeltetésére volt elég, hogy tudjuk mit veszít távolmaradásukkal a csoport. Egyébként beleegyeztek a programba, tetszett nekik, a civil roma szervezet részéről konkrét személyt jelöltek ki, aki járni fog, személyes kapcsolatot alakítottunk ki az illető szakemberrel, megbeszéltük a csoport célját, módszerét, majd ezek után a megbeszélte időpontban a kolléga nem jött. A legnehezebb az, hogy konkrétan soha nem tudtuk meg tőlük, hogy miért nem jönnek, így csak feltevéseink lehetnek ezzel kapcsolatosan.

Tíz intézményi hatalommal és köztük hatósági szereppel bíró nem roma intézmény, döntő többségében roma gyerekek bántalmazását ismerteti egy semmiféle hatalommal nem bíró roma szervezet képviselője jelenlétében, és fordítva: egyedülként képviselni a roma kultúra szempontjait tíz nem roma intézmény képviselője között, mintha ez bírhatatlan túlsúly elviselését jelentette volna, akkor is, ha a csoportvezetés, törekedett a súly megosztott viselésére. A bünbakképzésre legalkalmasabb talaj, ezzel a csoport egyszer-egyszer kísérletezett is.

Esetleg itt újból érvényesülni láthatták, érezhették a Csalog Zsolt által leírt identitásalakulási módot, a többségi társadalom által válaszként kiváltott negatív identitástudatot (idézi Havas Gábor, 1999). Ebbe sajnos minden esetben beletartozott a szegénység általi meghatározottság is, a szegénység és a roma kultúrához tartozás átfedettsége olyan fokú, hogy a szegénység miatti másság és a roma kultúra mássága

gondos, elemző elkülönítést igényel, és ezzel együtt szinte kölcsönös képviselést tesz lehetővé a kettő között.

Olyan látásmódbeli, helyzet megközelítésbeli eltérések fogalmazódtak meg a roma kultúra és a többségi kultúra sajátosságai nyomán azon egy-egy roma szakember megjelenése során is, melyek a csoporttagokban alapkérdéseket vetettek fel. Pl.: a bántalmazás máshol, másban fogalmazódik meg, a probléma máshol kezdődik, a helyzetek kezelése teljesen más gondolkodás mentén, eszközök használatával zajlik. Míg a többségi kultúra ragaszkodik egyfajta saját intézményeiben elfogadott, kodifikált, és így általa jobban megragadhatónak és kezelhetőnek vélt fogalom használatához, és ezeknek funkcionális értéket tulajdonít, addig a roma csoporttagok reagálása ugyanezt a fogalmat formális, az őket kizáró hatalom gyakorlásátjelző és azt megkönnyítő közlésként kezelte. Ebbe a megközelítésbe tartozik az, hogy az intézmények felől referált gyerekek döntő többsége roma gyerek volt, hogy roma szemmel nézve a veszélyeztetés kimondásának ténye a segítő türelmetlenségét tükrözte.

A kliens élethelyzetét meghatározó másság szegénység értelmű érzelmi átélése mintha nagyobb fokú lett volna. A szegénységből következő életmódbeli eltérés valamivel elfogadhatóbb, hiszen a segítők, saját életszínvonalukat tekintve, sok esetben maguk sem estek különösen távol az ismertetett családoktól.

A fentiekkel magyarázható, hogy a II. turnusban végig részt vevő roma szociális munkás – esetismertetése és hozzászólásai alapján – ebben az értelemben nem is egyszerűen szociális gondozást végzett, hanem roma érdekképviselést.

Érzésünk szerint a roma szervezetek távolmaradása szorongásnak is felfogható, a velük kapcsolatos többségi társadalmi eljárások nyomán kialakult érzékenyítettség jeleként. E szorongás mögött mégis ott van annak az erőnek az érzete, mely képessé teszi őket saját világuk berendezésére, az életükben kialakuló események, helyzetek szuverén értelmezésére. Távolmaradásuk egyik feltehető jelentése, hogy saját problémáik megoldását maguk akarják megkeresni és elvégezni, a támogató háttérrel adó többségi társadalom segítségével.

A csoportbeli intézmények rendíthetetlen kompetencia-érzetét, és a szervezés során a roma csoporttag biztosításának kudarcát átélve, melyeket hajlamosak vagyunk egy helyzet párképződményeként értékelni, azt gondoljuk, hogy jelenleg nincs átmenet és nincs kompromisszum a két kultúra között. Egyik fél részéről sincs. A többségi kultúra -amelytől elsősorban függ a kompromisszum lehetősége – evidenciaként kezeli, hogy az van, amit ő lát, a roma kultúra nem enged a hatalomnak, mert az csak hatalom.

A gyermekbántalmazás bizonyos elméleti vonatkozásai a csoport tükrében

A bántalmazott gyerekek eseteit minden alkalommal családjuk történetével együtt ismertették, és a hol halványabban, hol erőteljesebben kirajzolt családi viszonyok, illetve felnőtt szerepek sajátos értelmezési lehetőséget kínáltak. A gyermekbántalmazás minden változata előfordult a három turnus alatt (lásd dr. Barkó Éva meghatározását 1995), sőt a testi, lelki, szexuális bántalmazást és elhanyagolást (konkrét eseteket elemezve ezek testi, lelki tüneteiről írnak dr. Velkey László, Christine Cooper, Israel Kolvin, John Ft. Conte közleményeikben 1997) mint bántalmazási kategóriákat a csoport kiegészítette az életvezetési szintű bántalmazással (volt egy eset, ahol a gyereket az örökségéből próbálták kismimmizni), valamint a közvetett szexuális bántalmazással. Ekkor a szülő részéről közvetlen szexuális cselekedet a gyerek ellen nem történt, viszont naponta, éjszakába

menően a kisiskolás gyerek kénytelen volt végignézni az apjával együtt annak kedvenc pornófilmjeit.

Külön megemlítek egy az életben gyakori, és a csoporton is kiemelt jelentőségű bántalmazási formát, az intézményi bántalmazást, amikor a gyerek megsegítésére hivatott intézmény, az intézményes eljárás sztereotip és bürokratikus lefolytatásával a bántalmazást újabbal tölti meg, nemhogy a korábbiak feldolgozását segítené.

A bántalmazott gyerekek terápiája esetleges és véletlenszerű, ez talán a legszomorúbb tapasztalata a csoportnak. Ezzel kapcsolatban más országokban is vannak hiányosságok, melyre Doyle utal, mikor azt írja a lényegesen fejlettebb angol gyakorlatról, hogy a gyerekek sok helyen nem kapnak semmilyen terápiát, ahol a bántalmazást feldolgozhatnák (Doyle, 1997). Ezzel szemben Pécssett, a Gyermek Ideggondozó a védőnők ilyen irányú továbbképzésén kívül erre specializálódott telefonszolgálatot is működtet, és az eseteket ellátja (Révész, 1999). Az országban a nevelési tanácsadói hálózat vállal még szerepet ebben, erejét meghaladóan.

Az esetismertetések anyagából egyértelműen kiderül, hogy a bántalmazás kapcsolati, illetve családi rendszerfolyamat. Amennyiben bántalmazó és bántalmazott kapcsolatát, kinek-kinek az átélése szerint jellemezni kívánnánk, azt találjuk, hogy a gyerek az, aki kiszolgáltatott valamint alárendelt. Ferenczi Sándor Klinikai naplójában, 1932-ben leírta a személyiség szétesését a trauma hatására, majd a „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között” című írásában a destruktivitás azon elemét, mely szerint az agresszor büntudatát az áldozatnak kell sajátjaként átélnie. Az agresszorral való azonosulás folyamatát, mint az áldozat szinte kizárólagos védekezési lehetőségét is kiemeli. Ez a két vonás, vagyis az affektus meghatározottság és az énvédő mechanizmus azonosító ereje, bizonyos fókig magyarázza a bántalmazás transzgenerációs jellegét.

A kiszolgáltatott szerepben a család más bántalmazott tagjai is osztozkodhatnak az áldozattal, úgy mint a többi gyerek és a partner. A bántalmazó – tehetetlenségérzetét (Minuchin, 1996) a család többi tagjára áttolva – a helyzet urának és ellenőrzőjének érezheti magát, a bántalmazás idejére az áldozat, illetve áldozatok az ő személyisége részévé válnak, így a fragmentáltság érzése kábulatszerűen megszűnik. A bántalmazás „lelki haszna” a bántalmazó részére az állandó tehetetlenségérzetet egy pillanatra elfedő magabiztosság múlt érzete, mely a hatalom érzetével mint kábítószerrel ideig-óráig, egyre rövidülő pillanatokig a mélyebben fekvő bizonytalanság érzetet, az azonosságérzet súlyos hiányát iktatja ki az átélésből.

A családtagok számára helyzetük ugyanakkor nem tesz lehetővé tiszta átélést, vagyis a szerepek nem egyértelműek. A családfő kiegyensúlyozott, biztonságadó teljes személyiségére való tudattalan vágy, mely csak egy révület a családban, és az iránta táplált remény a hatalom ezen fenyegető, folyamatos rettegést keltő formájába is képes a családtagokat együttműködőként bevonni a tagadás mentén, mely a család egészére jellemző háritási mód. A bántalmazott családtagok lelki haszna – a játszma értelmében – óriási, hiszen a családban a bántalmazó az agresszív, mindenre, ami destruktív a családban meg van az ok és a hivatkozás és felmentés, a saját agresszív vagy destruktív indulati impulzusokkal felelősen bánni megtanulni, tudni nem kell. A gyermeki kiszolgáltatottság és ennek kizárására a féktelen kontrollvesztés egy hasítás mentén párhuzamosan van jelen. A gyerekszerep felnőttbe átfordítása, az irreális elvárások szintén ide tartoznak (Révész i.m.).

Amiről itt szó van, az valójában a hatalmi játszmaival élő család, többnyire azután egyszülős család, ahol a destruktív hatalom kultúrája osztja ki a szerepeket és ahol a bántalmazás a hatalmi kommunikáció formája (Minuchin i.m.). „Egy gyermek szemében a felnőttet az jellemzi, hogy hatalma van felette, ennek köszönhetően a felnőttnak olyan ereje

van, amit a gyermek ellen fordíthat. A gyermekkínzásnak a lényege, hogy a felnőtt visszaél ezzel az erővel és hatalommal.” – írják J. Gambrino és A. c. Gambrino (1997) érezve a destruktív hatalom szerepét a gyermekbántalmazásban. Cikkükben próbálnak leírást adni a gyermekbántalmazó szülő tulajdonságairól.

A hatalmi játszmával élő családra éppen úgy érvényes a családpatológia alaptétele, mint más családi rendszerhibák esetében, amennyiben a folyamat egy kóros stabilitást valósít meg ideig-óráig a családban. Ennek a stabilitásnak és a vele járó játszmának a fenntartásában minden családtag érdekelt. A kiszolgáltatott gyerek vagy feleség feladata a bántalmazás során a hatalomfüggőségben szenvedő bántalmazóját az uralom és kontroll hamis érzetével ellátni. A bántalmazottak ugyanakkor ennek árán családhoz tartozónak érezhetik magukat, nem kevésbé hamis módon. Az elhanyagolós bántalmazási esetek a családi rendszerhiba egy esetét képezik, amikor a hatalomfüggőségben szenvedő bántalmazó az aktív bántalmazást passzivitásra cseréli fel, de a kontrollt ezzel is kézben tartja.

Fontosnak érezzük azt a csoportban szerzett tapasztalatunkat kiemelni, hogy a gyerek és családbántalmazásos esetek szinte mindegyikében a bántalmazó hatalomfüggőségben, a magatartásfüggőségek, nem kémiai addikciók egyik formájában szenved, és bár bűncselekményt valósít meg és értelemszerűen büntetendő, addiktológiai értelemben azonban a hatalomfüggő beteg, azaz szenvedélybeteg.

A tapasztalat az, hogy a szenvedélybetegség mindig komplex függőségi képet mutat. Az alkoholizmus, nikotin, hatalomfüggőség leggyakrabban egy időben van jelen egyazon személynél, a vezető alkoholfüggőség eltakarja, de a részegség felszínre is hozza a hatalommal való visszaélést. (A csoportban referált esetek nagy többségében is így volt). A dominánsan hatalomfüggő lényegesen kevesebb, mint az alkoholista, de a hatalmi visszaélést gyakorlók száma már magasabb. Ma Magyarországon 1 millió alkoholista van, a komplex szenvedélybetegség kultúránk jellegzetes adottsága.

A hatalomfüggőség és a gyerekbántalmazás kölcsönösen kiegészítik és feltételezik egymást. A gyerekbántalmazás csökkentésére komoly prevenciók vagy kezelési eljárás kiépítése sürgető feladat. A pécsi gyermek-ideggondozói modell a bántalmazó kezelését is tartalmazza (Révész, i.m.). A gyerekbántalmazás esetében azonnal gondolni kell a hatalomfüggőség, valamint a komplex addikció családi jelenlétének lehetőségére és – ennek értelmében – a kezelésére.

A hatalomfüggő kezelése – éppen úgy, mint a többi, szintén a tagadással, mint lelki háritási móddal jellemezhető szenvedélybetegség esetében – igen nehéz, mert a betegségtudat hiányzik, alapvetően a betegből, de a szűk és távolabbi környezet szemével nézve sem beteg, hiszen a környezet számára a hatalomfüggő az agresszív, a rossz, a védtelen gyerek morálisan eléggé el nem ítéhető bántalmazója. Minuchin már idézett cikkében kiemeli, hogy az erőszak nem valamilyen cél elérésére jelenik meg, hanem a tehetetlenség legyőzésére szolgáló cselekvés. Amennyiben a segítő környezet csak a morális álláspontot képviseli, és attól függetlenül magát nem látja a beteg embert és a problémás családot, úgy a helyzet könnyen megoldhatatlanná válik. Hasonló véleményen van Doyle, aki nem tudatosítja a hatalomfüggőséget, de diplomatikusan fogalmazva a büntetés kétséges hatékonyságáról és mégis szükségességéről, megjegyzi, hogy a bántalmazó kezelése nagyon fontos. Az egyéni terápiás lehetőségek és a csoportterápiák mellett a Névtelen Alkoholisták modelljének megfelelő bántalmazó és családi csoportok felállítását javasolja, és ezzel közvetve a bántalmazó addikcióját ismeri el (I. u. o. Doyle, 1997). A bántalmazott gyerek családjának kezelését, a családi közlésmód megváltoztatását, és a bántalmazó szülők kezelését hangsúlyozza Cooper és Ball is (1997).

Összefoglalva

Az intézményközi esetmegbeszélő szervezése nagy feladat volt, mert az intézményi tehetetlenséget kellett legyőzni, más szavakkal: az intézményi hatalom szondázását nehezen fogadták el. Ahol a társadalmi tehetetlenség érvényesült – a roma szervezetek esetében -, ott a szervezés kudarcos is volt, értsd: ahol az intézmények által is újratermelt többségi hatalom volt jelen, ott a kisebbség képviselői meg sem jelentek.

Az intézményközi esetmegbeszélő csoport az egyes intézményi narratívákból, azok egymásra gyakorolt relativizáló hatása nyomán egy közös, az egyes intézményeken túl elhelyezkedő, de azokat jórészt magába foglaló, azokkal összeolvadó szimbolikus intézmény narratíváját alakította ki. Ennek nézőpontjából három szociális konstrukció vált elemezhetővé:

Az első az intézmények működése, ezen belül az intézmény, a segítő és a kliens kapcsolata, a bürokratikus működés folyamata, valamint az intézményi hatalom újratermelődése. A csoportülések dinamikájából, a referátumok formai és dinamikai eltéréseiből következtetéseket vontunk le az egyes intézmények működési jellegzetességeivel kapcsolatban. A kliens felől a segítő és intézménye felé áradó tehetetlenség jelenleg még elfogadhatatlan és bevallhatatlan érzés a segítők nagy többsége számára, de főként az intézmények tartják túrhetetlennek. Megállapítottuk, hogy intézményeink az intézményi hatalmat használják a tehetetlenségi pont túlhaladására, így az ügyek bonyolítására. A szakértelem és az intézményesség határa elmosott, és a humanizált, személyes hangú kliens-segítő kapcsolat ritka, de a csoport segítségével ilyen élmény kialakítható. Az izolált intézmények rendszere a kliens ügyeiben és érdekében nem tud e nélkül működő segítői hálót kialakítani, illetve ez jelenleg a konkrét segítő rátermettségén múlik. A hatalom intézményi újratermelése általános, ez ügyben az intézmények összefogása teljes, a részesedés tulajdonlása rigid. A hatalomból szeletet kiharító új intézmény elfogadása ennek megfelelően nagyon nehéz, különösen, ha az kisebbséget képvisel. Megpróbáltuk megfogalmazni az intézményes hatalom és a bürokratikus ügyintézés ördögi körét a „csoportélmény tükrében”.

A második a roma kultúra és a többségi kultúra viszonya, különösen az intézményi hatalom érvényesülési körében. A roma szervezetek nagyrészt távol maradtak a csoporttól, ezzel kapcsolatosan megfogalmaztuk a csoportdinamikára alapozott feltételezéseinket. Ezek közül a negatív identitásmeghatározás kerülését, a hatalommal való szembenállást, és a saját hatalom megteremtésének a vágyát, a fogalmak eltérő használatát – mely nagyrészt a szegénységre is jellemző – említjük meg. A kisebbségi lét és a szegénység összemosódása miatt a kisebbségnek a hatalomban való részesedésért folytatott küzdelme egyben a felemelkedésnek is hajtóereje lehet.

A harmadik a gyerekbántalmazás és a hatalomfüggés viszonya. A gyerekbántalmazást kapcsolatba hoztuk a család felnőttjeinek hatalomfüggőségével, ilyen értelemben a gyerekbántalmazásos családok addikt, sokproblémás rendszerek, ahol a felnőtt is beteg, az egész család kezelésre szorul.

Azt gondoljuk, hogy a roma szervezetek távolmaradása a csoporttól végső soron a gyerekbántalmazás témájához való tartalmi, nem tudatos hozzájárulásként értelmezhető. Ezt a következőképpen fordíthatjuk: az intézményes működés fent leírt jellege a roma szervezeteket „a hatalomfüggő többségi kultúra”, a roma kultúrát pedig a „vert gyerek” helyzetébe hozza és fordítva, a bántalmazott gyerek a „család cigánya”. Ennek megjelenítésével a csoport egy szociális reprezentációs folyamat hiteles közvetítője volt (László, 1999).

IRODALOM:

1. BARKÓ ÉVA dr. (1995) A gyermekbántalmazás, elhanyagolás és veszélyeztetés Magyarországon 1995. A gyermekbántalmazás Magyarországon. Tanulmánykötet. Szerk.: Dr. Barkó Éva. A Népjóléti Minisztérium kiadványa.
2. BÁLINT M.: (1990) Az orvos, a betege és a betegség. Budapest
3. COOPER, C: (1997) A fizikai bántalmazás szimptomái, jelei és meghatározásuk. Gyermekbántalmazás I. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó.
4. COOPER, D. M. és BALL, D.: (1997) A szociális munkás, mint terapeuta. Gyermekbántalmazás II. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó.
5. CONTE, J. R.: (1997) A gyerekekkel szembeni szexuális erőszak. Gyermekbántalmazás I. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó.
6. DOYLE, C: (1997) Foglalkozás a bántalmazott gyermekekkel a családi környezetben. Gyermekbántalmazás II. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó.
7. FERENCZI S.: (1996) Klinikai Napló 1932. Akadémia Kiadó, Budapest.
8. FERENCZI S.: (1971) Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A pszichoanalízis és modern irányzatai. Szerk.: dr. Buda Béla. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
9. GAMBRINO, J. – c. GAMBRINO, A.: (1997) A kőbölcső mint olyan, avagy a gyermek érzelmi bántalmazása. Gyerekbántalmazás I. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó.
10. HAVAS, G.: (1999) Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. A cigányok Magyarországon. Szerk.: Glatz Ferenc. MTA kiadás.
11. INSOO KIM BERG (1995) Konzultáció sokproblémás családokkal. Családterápiás olvasókönyv sorozat V. 149-163. Animula.
12. KERNBERG O. F. (1997) Analitikus dívány a tengeren. Pszichoanalitikus tanulmány a csoport- és szervezetvezetésről. Pszichoterápia VI. évf. 6. sz. 397-404. Ford.: Szentesi Péter
13. KERNBERG O. F. (1999) Regresszió a szervezeti vezetésben. Pszichoterápia. VIII. évf. 2. sz. 85-95. Ford.: Terényi László.
14. KOLVIN, I.: (1997) A pszichiátriai tényezők és a bántalmazott gyermek. Gyermekbántalmazás I. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó.
15. LÁSZLÓ, J.: (1999) Társas tudás, elbeszélés, identitás. Scientia Humana/Kairosz, Budapest.
16. LEE, C – ROBERTS, B.: (1997) A különböző foglalkozásúak szerepe és funkciója a gyermekbántalmazás felismerésében és diagnosztizálásában. Gyermekbántalmazás I. Tanulmánykötet. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó.
17. LUBAN-PLOZZA, B. DICKHAUT. H. H.: (1986) A Bálint – csoportok gyakorlati kérdései. Kapcsolati diagnosztika, kapcsolati terápia. Ford.: Császár Gyula, Schnell Endre, Szathmári Marianna. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
18. MINUCHIN, S. (1996) Gyermekgyilkosság – Maria Colwell. Gyermek – Család – Társadalom. Szociális munka gyermekes családokkal. Kézikönyv. Válogatta és szerkesztette Szilvási Léna.

19. PERROW, C. (1997) Szervezetszociológia. A hatalom diagrammja. 199. o. Fordították: Hercsik Attila, Kosa Klára, Szalay Ildikó. Osiris Kiadó.
20. PÜHL, H.: (1998) Intézmények, mint a félelem képződés és félelem mozgó-sulás helyei. Supervisio Hungarica Füzetek III. kötet. Szerk.: Wiesner Erzsébet.
21. RÉVÉSZ, Gy.: (1999) A felnőtt világ gyermekekkel kapcsolatos elvárásai és a gyermekbántalmazás. Magyar Pszichológiai Szemle, LIV, 3. 387-404.
22. STEVENSON, O.: (1997) A „jó” információ megszerzése és továbbítása. Gyermekbántalmazás I. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó.
23. VELKEY L dr.: (1997) A „bántalmazott, megvert, megkínzott gyermek” szindróma hazai előfordulása és megelőzésének szempontjai. Gyermekbántalmazás I. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Lakner Zoltán, Tordainé Vida Katalin, Tordai Vilmos. Kalendart Kiadó